

15. Калиниченко В. В. Аграрные преобразования на Левобережной Украине (конец 1919 – 1923 гг.): Дис ... канд. ист. наук.– Х., 1981.– 338 с.

16. Калініченко В. В. Кооперативна діяльність земельної громади в українському доколгоспному селі 20-х років // Історія [Ч.2]: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців, 26 – 29 серп. 1996 р.– Х., 1996.– С. 97 – 101.

17. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921 – 1929).– Х.: Основа, 1991.– 131 с.

18. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період НЕПу: Історико-економічне дослідження.– Х.: Основа, 1997.– 400 с.

19. Кривко І. М. Земельні громади Південної України (1922 – 1930 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.– Запоріжжя, 1999.– 19 с.

20. Кривко І. М. Земельні громади Південної України (1922 – 1930 рр.): Дис. ... канд. іст. наук.– Запоріжжя, 1999.– 224 с.

21. Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 – березень 1921 рр.).– Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1968.– 184 с.

22. Ленін В. І. Промова про доповнення до законопроекту РНК «Про заходи зміцнення і розвитку селянського сільського господарства» на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад 27 грудня // Повне зібр. тв.– Т. 42. – С. 178 – 182.

23. Литошенко Н. А. Община в Купянском уезде: Очерк Мараховской сельской поземельной общины // Харьк. сб.– 1888.– Вып. 2.– С. 232 – 248.

24. Лучицкий И. В. Следы общинного землевладения в Левобережной Украине XVIII века // Отеч. зап.– 1882.– № 11.– С. 91 – 116.

25. Майстренко В. С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії: Дис. ... канд. іст. наук.– Х., 1997.– 195 с.

26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Д. Ю. Михайличенко

ЗБРОЙНЕ ПОВСТАНСТВО В УКРАЇНІ РОКУ 1919-го: НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ ЧИ СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА?

Знабуттям Україною державної незалежності у 90-ті рр. ХХ ст. у вітчизняній історіографії посилився інтерес до карколомних революційних подій 1917 – 1920 рр. Цілком природно зросла увага до національно-визвольної боротьби цього історичного часу. Набув визнання та поширення термін «Українська революція», історичною метою якої бачиться утвердження української держави та прискорення «перетворення українського етносу на модерну українську націю».

Селянський повстанський рух був чи не найбільш яскравим та характерним феноменом Української революції 1917 – 1921 рр. Очевидним є його вплив на воєнно-політичну ситуацію в країні, особливо, в 1919 році, коли дії повстанців зруйнували радянський тил та зробили можливими перемоги Добровольчої армії та збройних сил УНР влітку цього року [11]. Загальновідомим є феномен махновщини. Проте, яким саме був характер цього впливу, і, навіть, чи можна вважати повстанський рух українського селянства частиною руху національно-визвольного, є питаннями проблемними.

Для з'ясування цієї проблеми спробуємо надати порівняльну характеристику усталеного в політології визначення модерного політичного руху та провідних рис селянського повстанського руху в Україні.

Для першого є характерними масовість, спонтанність, є можливим зв'язок з рухом інтелектуальним (певною ідеологією), нерідко на політичний рух накладаються та експлуатують його політичні партії, які схильні брати назву «рух», нерідко політичні рухи розвивають або стоять при джерелах певної політичної традиції. Політичний рух виникає в ході ідеологізації конкретних соціальних і політичних проблем та їх співвіднесення з кінцевими цінностями, вираженими мовою даної політичної культури. Політичний рух може виникати як рух соціальний, і становиться таким в разі ставлення ним перед

себою політичних цілей, як правило – завоювання політичної влади [16, с. 160 – 161].

Дійсно масовий та такий, що виник внаслідок наявних соціальних та політичних проблем – боротьба за аграрну реформу, протистояння аграрній політиці більшовицького режиму, – селянський повстанський рух в Україні, проте, не був консолідованим та не поєднувався з певною організованою політичною силою: політичною партією або військово-політичною потугою, урядом, що сперечався за владу тощо. «Ілюралізм» політичної орієнтації, мінлива симпатія селян до тих чи інших центрів влади, які мали успіх, а потім «відштовхували» селянство від себе – добре знана риса подій тих років.

Розгляд збройних повстанських формувань вказує ще на одну якість повстанства: мозаїчну структуру його організації – кожне повстанське формування діяло локально, не виходячи за межі окремої місцевості та не претендуючи на перехоплення влади в межах країни. Така неконсолідованість повстанського руху органічно поєднувалася з «вождізмом». Повстанський рух був харизматичним, кожне формування асоціювалося з отаманом, провідником – «батькою». Діалог між формуваннями був діалогом особистостей. Значним прикладом тут служать відносини між Н. Махном та отаманом Григор'євим; після загибелі останнього його формування перестали існувати як об'єднана сила. Вона перетворилася на конгломерат дрібних загонів, які лише «академічно» можна виділити в певну групу чи «орієнтацію».

Це і не дивно, адже сама ідеологія селянського руху мала виразний «протестний» характер. У гаслах селян можна побачити багато слів «геть» та «проти», але дуже важко знайти якісь об'єднуючі ідеали. Чи не єдиний приклад – «Універсал» отамана Григор'єва, який, проте, не зміг стати програмним об'єднуючим документом навіть для організованих у великі збройні формування сил повстанців.

Неможна назвати конструктивними й домінуючі гасла махновського руху. Махновська ідеологія, «як і ідеологія повстанства загалом, досить проста і відбита в гаслах, під якими воювали махновці... «За експлуатованих проти експлуататорів!», «Геть білогвардійську сволоту!», «За вільні ради!», «Геть комуни!», «За ради без комуністів!».

Активно виступивши проти політики «воєнного комунізму», махновці цілком лояльно ставилися до інституту радянської влади, виявляючи свою незгоду лише з її більшовицькою трактовкою [5, с. 399 – 400].

Навряд чи можна погодитися навіть з кінцевою оцінкою авторів цитованого зауваження. Адже перше гасло навряд чи слід розуміти як таке, що відповідає сенсу марксистського поняття «експлуатації», скоріше, це парафраз мотиву про боротьбу добрих людей проти злих. Навряд чи «для повстанців ради були повнокровними й повноправними представницькими органами місцевого самоврядування з широкими повноваженнями й лише частковим делегуванням окремих функцій вищим державним установам...» [5, с. 399 – 400]. Скоріше, і тут ми маємо справу з конфліктом культур й іншим, ніж в класичному праві, розумінням поняття «органи місцевого самоврядування» та «делегування повноважень».

Як влучно зазначає дослідник махновського руху В. Ф. Верстюк, навіть керівне військове ядро цього «анархістського» руху не мало однозначного ставлення до анархізму, а самі анархісти не ототожнювали себе з махновцями. [2, с. 351 – 352] Сам Махно, будучи уособленням отаманщини та типом народного вождя, лише «відчував» настрої селянських мас, повертаючи зброю проти тих, кого вважав «ворогами селянина». [3, с. 3] Махно залюбки повторював, що держава – «це не суспільність», а «форма влади над цією суспільністю». Так само не довіряє Махно й політичним партіям [9, с. 48]. У своїх відозвах, «батька» пропонував відмовитися від будь-якої влади та розпочати будівництво нового життя на основі вільної, безвладної (а не владної), безпартійної, економічної (а не політичної), об'єднаної знизу (а не зверху) організації трудящих, робітників і селян [12, с. 24]. У більш широкому сенсі, Махно негативно ставився як до держави взагалі, так і до конкретних форм державотворення в Україні – чи то Директорією, чи то більшовиками.

Найчастіше, діяльність повстанців була спрямованою на ліквідацію органів державної влади, руйнування мережі шляхів, комунікацій зв'язку, на загальну архаїзацію суспільної організації. Повстанство супроводжував сплеск концентруально не оформленої

ксенофобії – того, що А. Граціозі описує як «варваризацію», засновану на інстинктах примітивного націонал-соціалізму [6, с. 166]. Більш архаїчного ніж концептуальний «соціал-націоналізм» В. Шаповала або П. Христюка.

Отже, за своїми провідними характеристиками, найбільш потужний у країні, у воєнно-політичному сенсі, рух українського селянства мав характер не модерного політичного руху. Скоріше, він був подібний до селянських війн попередніх історичних епох.

Зважаючи на цю обставину, причину поразки Української революції 1917 – 1921 рр. слід шукати аж ніяк не в «надзвичайно несприятливій комбінації зовнішньополітичних обставин» [8, с. 14 – 15] або в «слабкості соціальної бази» [4, с. 40 – 41], чи то в «слабкій національній свідомості, особливо на Наддніпрянщині» [7, с. 45]. Тим більш, що як свідчить порівняльний аналіз селянських рухів України та Росії, їх структура та динаміка були подібними [1, с. 101].

Слід шукати причини архаїзації суспільства, того соціального та психологічного шоку, який робив селянський рух потужною, але некерованою деструктивною силою. Слід аналізувати причини саме такої «цивілізаційної відповіді» [5, с. 400] українського селянства.

Можна з певністю констатувати, що поряд з соціальним експериментаторством більшовицьких урядів, на жаль, не менш важлива роль тут належить і політично активній українській національній інтелігенції, яка за своїми програмними засадами та гаслами мало чим поступалася РКП(б)-КП(б)У за рівнем деструктивної міфотворчості [10, с. 118 – 119]. (Цікаво, що в Західноукраїнській Народній Республіці, яка демонструвала незрівнянно більшу внутрішню стабільність та військово-політичну спроможність, агітація за «революційне» законодавство Директорії каралася на тюремне ув'язнення [14, с. 143], а самі галичанські політики розглядалися діячами наддніпрянського соціалізму як «польська буржуазія», яка «лише своєю погляди висловлює українською мовою» [15, с. 147].)

«Проект» і міфологія національного руху початку століття не могли не сприяти архаїстичним та деструктивістським тенденціям. Опонування традиційним цінностям – перш за все канонічній Церк-

ві, радикальні соціальні експерименти, що мали на меті «побудову» утопічного суспільства загального блага, створення образу нації, що не відповідав її ментальності та історичним реаліям, нігілістичне ставлення до державних інститутів, – все це позбавляло національну революцію соціальної бази, робило селянський рух безсилим та прирікало на поразку національно-визвольні змагання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Ф. «Воєнний комунізм» на Україні // Маршрутами історії.– К., 1990.– С. 101 – 214.
2. Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918 – 1921).– К., 1991. – 368 с.
3. Волковинский В. М. Нестор Махно: легенди і реальність.– К., 1994.– 256 с.
4. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та національні інтереси: Монографія.– К., 1997.– 425 с.
5. Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. Цивілізаційна історія України; Наук. ред. І. Ф. Курас. – К., 2005.– 632 с..
6. Грациозі А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918 – 1919 годы. Очерк о большевиках, национал-социализмах и крестьянских движениях.– М., 1997.– 200 с.
7. Григорієв Н. Українська боротьба за державу в роках 1917 – 1920. Чому ми не вдержали своєї держави.– Скрентон, 1934.– 82 с.
8. Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього // УІЖ.– 2002.– № 3.– С. 14 – 15.
9. Іваненко В. В. Біль і звитяга: ХХ ст. в українському вимірі.– Дніпропетровськ, 2003.– 330 с.
10. Михайличенко Д. Ю. Селянський повстанський рух в Україні та проблема його політичної реалізації (січень – серпень 1919 р.) // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди.– Х., 2002.– Вип. 9.– С. 111 – 120.
11. Михайличенко Д. Ю. Травнева військово-політична криза в УСРР, 1919 р. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 556.– Сер. Історія України. Вип.. 5.– Х., 2002.– С. 130 – 138.

12. Н. Махно и махновское движение. Из истории повстанческого движения в Екатеринославской губернии: Сборник документов и материалов.– Днепрпетровск. 1993.– 76 с.

13. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни.– Х., 1920.– 60 с.

14. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 р.– Нью-Йорк, 1969.– Т. 3.– 160 с..

15. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма.– Прага, 1927.– 324 с.

16. Энциклопедический социологический словарь / ИСПИ РАН; Общ. ред. Г. В. Осипов.– М., 1995.– 939 с.

А. С. Міносян, І. П. Коршунова, Н. В. Чорна
ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІЯ: ВАЖКИЙ ШЛЯХ
ДО ГУМАНІСТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Протягом майже всієї історії розвитку людського суспільства докорінні зрушення і перетворення, які відбувалися в ньому, а також будь-які непорозуміння, незгоди чи суперечливі питання вирішувалися або шляхом насильства, або пошуком взаємоприйнятих рішень, орієнтацією на гуманізм, загальнолюдської вартості тощо.

Про цінність людини як особистості, її права на свободу, розвиток, щастя, на прояв своїх здібностей говорили Арістотель, Данте, Петрарка, Бердяєв та ін. Видатний український філософ, просвітитель, поет Григорій Сковорода у своїх творах утверджував високі моральні якості людини, вирішуючи проблему її щастя в самопізнанні та праці, яка відповідає природним нахилам особи. Ідеали гуманізму і людяності яскраво відбилися в його словах про те, що «щастя треба шукати всередині нас самих. Розглядівши себе, спізнавши себе самого, ми знайдемо у себе самих душевний спокій і сердешну радість» [1, с. 207].

Гуманістична традиція формувалася багатьма поколіннями на тривалому і суперечливому шляху свого розвитку. Сьогодні, гортаючи сторінки вітчизняної історії, ми звертаємо увагу не тільки на те, що впровадження християнства було найвеличнішою подією Давньої Русі, а й на те, що «нову віру густо полито кров'ю українського народу, що боронив батьківську віру» [4, с. 119]. «Вогнем і мечем» запроваджувалася нова віра, і про це також не слід забувати. Власне, вся історія українського народу є протистоянням гуманізму та насильства, що стримувало зростання вітчизняної духовної культури і було дуже серйозною перешкодою на шляху до державної незалежності. Згадаймо хоча б «домашню», як її охрестили історики, війну Виговського з козацькою старшиною, до якої був притягнутий український народ. Саме він і став жертвою й заручником необачної політики гетьмана, який зрештою утримав свою владу, але чи не занадто велика ціна (50 тисяч жертв людей) [3, с. 190] заради порозуміння з опозицією?!

Процес переосмислення історичного минулого передбачає й осудження тієї жахливої різанини, що скоїлась в Умані під час повстання, відомого як «Коліївщина». Драматизм цієї події тим більший, що він мав, так би мовити, своє продовження. Дещо схоже станеться пізніше, в 1919 – 1920 рр., коли під час погромів в Україні загинуть 35 – 50 тис. євреїв [5, с. 317], і на жаль участь у репресіях візьмуть й війська Директорії.

Сьогодні ми маємо можливість говорити про поступове й послідовне знищення української автономії усіма без винятку царськими адміністраціями, посилаючись й на відомих російських істориків (про «кривість» вирішення малоросійського питання неодноразово писали Соловйов, Ключевський та ін.); про свідому експлуатацію людських пороків, таких, як ненависть, заздрість, підозра, які насаджувались серед козацтва та старшини, що відіграло роль роз'єднувального чинника в національному русі за свободу та незалежність протягом усієї історії Української держави.

Кризую ідей гуманізму стала перша світова війна та червоно-біла трагедія, що зіткнули українців, роздертих поміж кількома країнами, зупинивши цим налагоджений було процес відновлення української